

الزامات فقهی فرزندانآوری حداکثری در تحقق اهداف جمعیتی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

حمیده گلچوب فیروزجایی¹؛ محمدصادق فاضل²؛ سمیه کلیجی
چکیده:

الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت برنامه‌ای است که مسیر حرکت انقلاب را به سوی تمدن نوین اسلامی نشان می‌دهد. مسیر حرکت از وضع موجود است به سمت وضع مطلوب. به دلیل اجرای الگوی توسعه غربی، از لحاظ جمعیتی، کشور ما در وضع مطلوبی نبوده و در معرض پیری و انواع آسیب‌ها قرار دارد که می‌تواند موجب کند شدن و یا حتی توقف حرکت رو به رشد کشور شود. از آنجا که راهبردهای پیشرفت در این الگو بر مبنای اسلام است؛ از این‌رو، تحقیق حاضر در پی پاسخ به این سؤال است که: الزامات فقهی فرزندانآوری حداکثری در تحقق اهداف جمعیتی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت کدامند؟ نتیجه تحقیق اینکه، فرزندانآوری بیشتر در آیات و روایات مورد تشویق فراوان است و محدود نمودن نسل در غیر از موارد استثنا شده، پسندیده نیست. کنترل بی‌مورد باروری، باعث کاهش و پیری جمعیت است و آسیب‌های جبران ناپذیری به دنبال دارد که در اثر آن افراد، خانواده‌ها و به تبع آن‌ها جامعه ضرر کرده و دچار عسرو حرج خواهند شد. در نتیجه و به‌تدریج شالوده نظام از هم خواهد پاشید و راه سلطه، برای بیگانگان هموار خواهد شد. بنابراین، برای رسیدن به قدرت و پیشرفت، حفظ نظام از فروپاشی و دفع خطر سلطه دشمنان، ضروری است نرخ باروری مطابق با امکانات کشور، که پذیرای جمعیتی دویست میلیونی است، افزایش یافته و تحت مدیریت صحیح قرار گیرد. این همان معنای «تنظیم نرخ باروری به بیش از سطح جانشینی» است که در سند الگو به آن اشاره شده است.

کلیدواژه‌ها: الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، تنظیم خانواده، جمعیت، سطح جانشینی، فرزندانآوری، نرخ باروری

مقدمه

جامعه شیعی ایران برای تحقق تعالی و اقتدار، به جمعیت جوان و کارآمد نیاز دارد تا بتواند حکومت مستقل دینی را در جهان تثبیت نموده و این مذهب برحق را در سطح جهان گسترش دهد. از این‌رو، دشمنان نظام با درک این امر مبنی بر اینکه جمعیت جوان شیعه سد راه محکم در مقابل وصول به اهداف پلیدشان هستند، درصدد کاهش نیروی انسانی مسلمان، خصوصاً شیعه برآمده‌اند. می‌توان نوع نگاهی که در سال‌های پیش، در بخش‌های تصمیم‌گیری و اجرایی نظام سلامت و بهداشت کشور در حوزه جمعیت جریان یافته را نمودی از نفوذ سیاست‌های بیگانگان دانست تا بدون هزینه جنگ و تلفات آن، موجبات کاهش جمعیت فراهم گردد. مانند به‌کارگیری گزینه‌هایی چون شعار «فرزند کمتر زندگی بهتر»، توزیع وسیع و رایگان وسایل جلوگیری از بارداری، عقیم نمودن میلیون‌ها ایرانی، و سقط جنین

¹ . دانش آموخته سطح سه، فقه و اصول، مؤسسه آموزش عالی حوزوی حضرت خدیجه سلام الله علیها، بابل،

hamidegolchoub@gmail.com

² . m_60_sfazel@yahoo.com

به طور مخفیانه و یا علنی به بهانه‌هایی چون غربالگری؛ مقام معظم رهبری آیت الله خامنه‌ای (حفظه الله)، سال‌ها پیش متوجه آن شده و مردم و مسئولین را به چارمجویی و عمل آگاهانه و جهادی فراخواندند. گرچه با وجود تأکیدات رهبری و وضع قوانین مشوق خانواده جهت فرزندپروری، سیاست کاهش جمعیت در حال تغییر است؛ اما همچنان در حوزه اجرا با مشکلاتی مواجه است. از این‌رو، اگر در طی چند سال، جمعیت جوان کشور جبران نشود، به زودی شاهد سونامی سالمندی در ایران خواهیم بود. به همین جهت، مقام معظم رهبری، ضروری‌ترین فریضه برای مسئولان و آحاد مردم را در حال حاضر، جوان شدن نیروی انسانی کشور دانستند و آن را سیاستی حیاتی برای آینده بلند مدت کشور برشمردند، (پیام امام خامنه‌ای حفظه الله به فعالان حوزه جمعیت، تاریخ ۲۸ اردیبهشت ۱۴۰۱)

مسئله جمعیت در سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، که برنامه‌ای جامع برای آینده بلند مدت کشور است و مسیر حرکت ایران را به سوی تمدن نوین اسلامی نشان می‌دهد، نیز مورد توجه قرار گرفته است. این سند پنج بخش مبانی، آرمان‌ها، رسالت، افق و تدابیر دارد. تدابیر به معنای تصمیمات و اقدامات بلند مدت برای حل مسائل مهم کشور و شکوفا ساختن قابلیت‌های ماندگار ملی به منظور رسیدن به افق است. در بند سی و هشتم از تدابیر در این سند، به «تنظیم نرخ باروری به بیش از سطح جانشینی» اشاره شده است. (ایسنا، 1397)

باروری سطح جانشینی، نشان‌دهنده تعداد فرزندان است که هر زن باید به دنیا آورد تا به حفظ سطح جمعیت فعلی بینجامد. معمولاً تصور می‌شود باروری سطح جانشینی در همه جای دنیا و در کشور ما 2.1 فرزند به ازای هر زن است؛ اما سطح باروری جانشینی در همه نقاط جهان یکسان نیست. تقریباً در همه کشورهای توسعه یافته، این سطح در محدوده 2.1 قرار دارد؛ ولی حدود 80 کشور در حال توسعه جهان نرخ باروری سطح جایگزینی بالاتری از 2.2 دارند. این دامنه تغییرات به وضوح نشان می‌دهد، یک مقدار ثابت و فراگیری برای این شاخص مهم جمعیتی، وجود ندارد و هر کشوری سطح جایگزینی خاص خود را دارد. آخرین آمارهای منتشر شده از سوی مرکز آمار ایران، حاکی از رسیدن این شاخص به حدود 1.74 فرزند برای خانواده‌های ایرانی و 1.6 فرزند برای کل جمعیت مقیم کشور در سال 1398 است. (خبرگزاری تسنیم، ۱۳۹۹) این موضوع، نشان می‌دهد نرخ باروری در ایران بسیار کمتر از سطح جانشینی 2.2 است. این در حالی است که هنوز آمار دقیقی از سطح جانشینی مطلوب مطابق با کشور ایران در دسترس نیست. (سیناپرس، بی‌تا) با این اوصاف و با توجه به اقتضای زمان حاضر، وظیفه حاکم و امت اسلامی این است که جهت حفظ مصلحت عامه اقدام فوری به عمل آورده و جلوی ضرر را بگیرند. از آنجا که بحث سیاست‌های جمعیتی، موضوعی است که ارتباط مستقیمی با شرایط مکانی و زمانی و مصالح جامعه اسلامی دارد؛ توجه به رهنمودهای امامین انقلاب در این زمینه ضروری می‌نماید. ظرفیت کشور ما به تعبیر امام خمینی (رحمة الله علیه) (غلامرضا جمشیدی‌ها، سعید نریمانی، پیمان عبدی، 1394، ش 84، ص 33) و امام خامنه‌ای (حفظه الله) (بیانات در دیدار اقشار مختلف مردم 139/05/11) می‌تواند پذیرای 150 تا 200 میلیون نفر جمعیت باشد.

مطابق رهنمودهای مقام معظم رهبری، می‌توان از مهم‌ترین گزینه در برنامه جامع را، بند مربوط به تنظیم خانواده یعنی «تنظیم نرخ باروری به بیش از سطح جانشینی» دانست؛ زیرا با نبود جمعیت جوان، هیچ طرح و برنامه و سندی برای ترقی و پیشرفت جامعه فرسوده و رو به فنا، کارساز نخواهد بود. از آنجا که در جامعه اسلامی همه برنامه‌ها، به ویژه این سند، باید بر مبنای فقه امامیه باشد؛ بنابراین، تحقیق و بررسی موارد موجود در این سند برای آشنایی جوانان، خانواده‌ها و تصمیم‌سازان جمعیتی با مبانی دینی بندهای مربوط به تنظیم خانواده برای ایجاد انگیزه مضاعف برای رشد نرخ باروری و افزایش جمعیت ضرورت می‌یابد.

بر همین اساس، تحقیق حاضر درصدد پاسخ به این سؤال است که الزامات فقهی فرزندآوری حداکثری در تحقق اهداف جمعیتی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت کدامند؟ از این جهت، این تحقیق، ادله فقهی (آیات و روایات) تنظیم خانواده را با نظر به بند ۳۸ از الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، و قواعد فقهی مرتبط با تنظیم خانواده در بستر سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت را در قالب پنج قاعده

فقهی سلطنت، نفی ضرر و ضرار، نفی عسرو حرج، نفی سبیل و ضرورت حفظ مورد بررسی قرار خواهد داد.

مبانی فقهی جمعیت

خانواده و امور مرتبط با آن از جمله جمعیت و تنظیم خانواده، در سند الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت مورد توجه قرار گرفته است. از این رو، در این نوشتار به مبانی فقهی تنظیم خانواده پرداخته می‌شود.

آیات:

قرآن کریم خانواده را از مهم‌ترین بخش‌های اجتماعی دانسته است. کتاب هدایت، برای همه ابعاد خانواده از جمله بعد جمعیتی آن دارای نگاه و برنامه است. از این رو، مطالب پیش رو آیاتی را در بر دارد که مستقیم یا غیر مستقیم به مقوله جمعیت و تنظیم خانواده اشاره دارد.

1. آیات مبین اصل ازدواج:

زوجیت اصلی برگرفته از طبیعت بوده که همه عالم ماده خصوصاً انسان‌ها از آن بهرمنندند. قرآن کریم در آیاتی بدین مهم پرداخته است. خدای متعال در آیات ۱۸۹ سوره اعراف^۱ و ۲۲ سوره روم^۲، به اصل زوجیت در روابط انسانی اشاره دارد.

2. آیات مبین آثار ازدواج

در قرآن کریم، آیاتی وجود دارند که به نتایج ازدواج اشاره می‌کنند که در ذیل بدان پرداخته می‌شود.

1.2. آرامش روح

برخی آیات اثر ازدواج را آرامش روح و سکون خاطر برشمرده‌اند. خدای متعال در این آیات ضمن اشاره به اصل زوجیت به بیان هدف آن نیز می‌پردازد و می‌فرماید: «لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا»^۳ و «لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا»^۴ بنابراین، از اهداف ازدواج برای انسان، آرامش خواهد بود.

2.2. تکثیر نسل

برخی دیگر از آیات الهی مطلوب ازدواج را فرزندآوری و تکثیر نسل برشمرده‌اند. از این رو، قرآن کریم در آیه ۲۲۳ سوره بقره^۵ زن را که در ازدواج، به همسری مرد درمی‌آید؛ بستری برای ازدیاد نسل و فرزندآوری معرفی می‌کند و در آیه ۱ سوره نساء^۶ به جمعیت و تکثیر نسل از مرد و زن اشاره

۱. هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَجَعَلَ مِنْهَا زَوْجَهَا لِيَسْكُنَ إِلَيْهَا؛ اوست کسی که شما را از یک فرد آفرید. و همسرش را نیز از جنس او قرار داد، تا در کنار او بیاساید.

۲. وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا... از نشانه‌های او این که همسرانی از جنس خودتان برای شما آفرید تا در کنار آنان آرامش یابید....

۳. آیه ۱۸۹ سوره مبارکه اعراف

۴. آیه ۲۲ سوره روم

۵. نَسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأْتُوا حَرْثَكُمْ أَنْتُمْ شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنْفُسِكُمْ زَنَانِ شِمَا، محل بذرافشانی شما هستند. پس هر زمان که بخواهید، می‌توانید با آنها آمیزش کنید. و (با پرورش فرزندان صالح، اثر نیکی) برای خود، از پیش بفرستید

۶. يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً؛ ای مردم، از (مخالفت) پروردگارتان بپرهیزید همان کسی که (همه) شما را از یک انسان آفرید. و همسر او را (نیز) از جنس او خلق کرد. و از آن دو، مردان و زنان فراوانی (در روی زمین) منتشر ساخت..

دارد. همچنین در آیه ۱۱ سوره شوری^۱ کثرت را از آثار و کارآمدی زوجیت و زندگی زناشویی دانسته است. زیرا کثرت نسل و فزونی جمعیت از اهرم‌های قدرتمندی است که خدای متعال بدان اذعان داشته است؛ آنجا که می‌فرماید: «... وَادْكُرُوا اِذْ كُنْتُمْ قَلِيلًا فَكَثَرَكُمْ»^۲؛ و به یاد آور هنگامی را که اندک بودید، پس شما را بسیار گردانید...»

۳. آیات مشوق ازدواج و فرزندداری

از دیگر آیات الهی جهت تشویق برای ازدواج و تشکیل خانواده این است که، از همسران و فرزندان به عنوان نعمتی الهی یاد می‌شود که در پی چنین نعمتی، ایمان به باطل و انکار نعمت را برای افراد جایز نمی‌دانند.

۳.۱. آیه مبین نعمت بودن همسر و فرزند

قرآن کریم برای تبیین جایگاه همسرگزینی و فرزندآوری، آن دو را برای مخاطب، نعمت ترسیم می‌کند تا آنجا که شایسته نمی‌داند فرد برخوردار از همسر و فرزند، این نعمات الهی را ناسپاسی کند. خدای متعال می‌فرماید: «وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ اَنْفُسِكُمْ اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُم مِّنْ اَزْوَاجِكُمْ بَنِيْنَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُم مِّنَ الطَّيِّبَاتِ اَقْبَالُباطِلٍ يُؤْمِنُوْنَ وَيَنْعَمَتِ اللّٰهُ هُمْ يَكْفُرُوْنَ»؛ خداوند برای شما از جنس خودتان همسرانی قرار داد، و از همسرانتان برای شما فرزندانی و نوه‌هایی به‌وجود آورد. و از پاکیزه‌ها به شما روزی داد، آیا به باطل ایمان می‌آورند و نعمت خدا را انکار می‌کنند؟^۳

۳.۲. آیات مبین مددکار بودن فرزند

برخی از آیات الهی، در زمینه تشکیل خانواده به حمایت‌های همه جانبه دنیوی و اخروی فرزندان از والدین اشاره کرده‌اند.

۳.۲.۱. مددکار در حیات دنیوی

قرآن کریم در تبیین جایگاه فرزند در نظام خانواده و اجتماع، وی را مددکار انسان در جنگ و غیر آن دانست. خدای متعال می‌فرماید: «وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِيْنَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا»؛ و شما را بوسیله اموال و فرزندان کمک خواهیم کرد. و نفرات شما را بیشتر (از دشمن) قرار می‌دهیم.^۴ از این‌رو فرزند به عنوان نقطه قوت خانوادگی و نظامی و غیر آن در حیات دنیوی محسوب می‌شود. نکته قابل توجه در این مطلب آن است که امدادهای غیبی خدای متعال نسبت به اجتماع و خانواده از طریق اموال و فرزند و در پی رجوع به خدا و فرمان‌های الهی است. زیرا می‌فرماید: «فَقُلْتُ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ إِنَّهُ كَانَ غَفَّارًا يُرْسِلِ السَّمَاءَ عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا يُمْدِدْكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِيْنَ...»؛ به آن‌ها گفتیم: از پروردگار خویش آمرزش بطلبید که او بسیار آمرزنده است تا باران‌های پر برکت آسمانی را پی‌درپی بر شما فرستد، و شما را با اموال و فرزندان فراوان کمک کند..^۵

۳.۲.۲. مددکار در حیات اخروی

۱. فَاطِرُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَعَلَ لَكُم مِّنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا وَمِنَ الْأَنْعَامِ أَزْوَاجًا يَذُرُوكُمْ فِيهِ لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ؛ او آفریننده آسمانها و زمین است و همسرانی از جنس خودتان برای شما قرار داد و نیز جفت‌هایی از چهارپایان آفرید. و شما را به این وسیله (از طریق زوجیت) زیاد می‌کند. هیچ چیز همانند او نیست و او شنوا و بیناست

۲. آیه ۸۶ سوره اعراف

۳. آیه ۷۲ سوره نحل

۴. آیه ۶ سوره اسراء

۵. آیات شریفه ۱۰ تا ۱۲ سوره نوح

3.3. آیات مبین تأمین روزی فرزندان

4. آیات مبین آسیب‌شناسی فرزندداری

۱. رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ؛ بار الهای، روزی که حساب به پا می‌شود (تو در آن روز سخت) بر من و والدین من و همه مؤمنان (از کرم) ببخشا» و 28 سوره نوح «رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا؛ بار الهای، مرا و پدر و مادر من و هر که با ایمان به خانه (یا به کشتی) من داخل شود و همه مردان و زنان با ایمان عالم را ببخش و ستمکاران را جز بر هلاک و عذابشان ميفزای

۲. رَبِّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِمَنْ دَخَلَ بَيْتِي مُؤْمِنًا وَلِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَلَا تَزِدِ الظَّالِمِينَ إِلَّا تَبَارًا؛ بار الهای، مرا و پدر و مادر من و هر که با ایمان به خانه (یا به کشتی) من داخل شود و همه مردان و زنان با ایمان عالم را ببخش و ستمکاران را جز بر هلاک و عذابشان ميفزای

۳. وَالَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا هَبْ لَنَا مِنْ أَرْوَاحِنَا وَذُرِّيَّاتِنَا قُرَّةَ أَعْيُنٍ وَاجْعَلْنَا لِلْمُتَّقِينَ إِمَامًا وَكَسَانِي که می‌گویند: پروردگارا! همسران و فرزندانمان را مایه روشنی چشم ما قرار ده، و ما را پیشوایی برای پرهیزگاران گردان

۴. هُنَالِكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ؛ در آنجا بود که زکریا، (با مشاهده آن همه شایستگی در مریم) پروردگار خویش را خواند و عرض کرد: «خداوند! از طرف خود، فرزند پاکیزه‌ای (نیز) به من عطا فرما، که تو دعا را می‌شنوی!

۵. وَزَكَرِيَّا إِذْ نَادَى نَادَى رَبَّهُ رَبِّ لَا تَذَرْنِي فَرْدًا وَأَنْتَ خَيْرُ الْوَارِثِينَ؛ و زکریا را (به یاد آور) در آن هنگام که پروردگارش را خواند (و عرض کرد): «پروردگارا من! مرا تنها مگذار (و فرزند برومندی به من عطا کن). و تو بهترین وارثانی

۶. رَبِّ هَبْ لِي مِنَ الصَّالِحِينَ؛ پروردگارا! به من (فرزندی) از صالحان ببخش. قَبَسْنَا لَهُ بَعْلَامَ حَلِيمٍ؛ پس او را به پسری بردبار مرده دادیم

۷. قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ، نترس، ما تو را به پسری دانا بشارت می‌دهیم!

۸. آیات 31 سوره اسراء

۹. لَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ؛ قَدْ خَسِرَ الَّذِينَ قَتَلُوا أَوْلَادَهُمْ سَفَهًا بِغَيْرِ عِلْمٍ وَحَرَّمُوا مَا رَزَقَهُمُ اللَّهُ افْتِرَاءً عَلَى اللَّهِ قَدْ ضَلُّوا وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ؛ به یقین آن‌ها که فرزندان خود را از روی جهل و نادانی کشتند، گرفتار خسران شده‌اند؛ زیرا آنچه را خداوند به آنان روزی داده بود، بر خود تحریم کردند و بر خداوند افترا بستند. آنها گمراه شدند و هرگز هدایت نیافته بودند.

۱۰. آیه ۲۸ سوره انفال و آیه ۱۵ سوره تغابن و آیه ۵۵ سوره مؤمنون

نفی ضرر و ضرار:

قاعده «نفی ضرر و ضرار» از مشهورترین قواعد فقهی و در بسیاری از مسائل، تنها مدرک برای اثبات حکم است. (مکارم شیرازی، 1390 ش، جلد 1، ص 29) مفاد این قاعده نفی حکم ضرری است و شامل مطلق حکم ضرری می‌شود، خواه در حق مکلف ضرری باشد یا در حق دیگران نیز موجب ضرر شود. (سیفی مازندرانی، 1425 ق، جلد 4، ص 177) تنظیم تعداد فرزندان در خانواده، از جمله مسائلی است که هم می‌تواند موجب ضرر به خود باشد و هم سبب ضرر به دیگران. همچنین، افزایش بیش از اندازه جمعیت و یا کاهش بی‌رویه آن موجب ضرر جامعه اسلامی شده و مصلحت جامعه را به خطر می‌اندازد.

این قاعده در سه مقام عالیة مسئولیت حکومت در جامعه اسلامی به کار می‌رود: مقام فقاہت، مقام قضاوت و مقام ولایت. (علایی نوین، آل رسول، 1393، ص 149) در مقام فقاہت و در مقام قضاوت، ضرر ناشی از تحدید و تکثیر نسل در دو بعد فردی و اجتماعی سنجیده می‌شود. ضرر در بعد فردی، مادامی که به حد حرج نرسد و با انگیزه‌ای عاقلانه همراه باشد، محقق نمی‌شود. (ناصرالدین، 1385، ص 136) در مقام ولایت، ولی امر مسلمین، برای حفاظت از مصالح کلی کشور و جلوگیری از ضرر، دستور می‌دهد شمار افراد خانوارها افزایش یا کاهش یابد. ترس از ضرر مالی و یا جسمانی در فرزندآوری سبب شده تا کشور ما با کاهش نرخ مولید در خانواده‌ها روبه‌رو شود. کاهش مولید در خانواده‌ها باعث کاهش نیروی انسانی فعال و کارآمد در همه سطوح نظامی، اقتصادی، سازمانی، علمی و فرهنگی شده و در نتیجه جامعه اسلامی با ضررهای گوناگون از جمله ضعف و نبود نیروی دفاعی در مقابله با هجمه‌های مختلف دشمن، ضعف یا کمبود نیروی‌های متخصص تاثیرگذار در تمدن و به عبارتی، ضرر در همه عرصه‌ها مواجه می‌شود.

قاعده نفی عسر و حرج:

قاعده نفی عسر و حرج از قواعد بسیار مهمی است که در تعدیل و تکمیل قوانین شرعی نقشی اساسی دارد. (موسوی، 1380، ش 34، ص 33) بر طبق این قاعده، هر حکمی که موجب عسر و حرج بر بندگان باشد، از ناحیه شارع برداشته شده است. (مصطفوی، 1421 ه ق، جلد 1، ص 297) همچنین، شارع به حکم حرجی دستور نمی‌دهد؛ جز در موارد اندک و به دلیل مصلحت مهم‌تر. مثل تحمل سختی جهاد، برای رسیدن به استقلال و حاکمیت یا تحمل روزه‌داری در تابستان برای اصلاح نفس و صحت بدن (حسینی شیرازی، 1414 ق، جلد 1، ص 84) قاعده نفی عسر و حرج در غیر موارد تکلیف ما لایطاق، قاعده‌ای امتنانی است؛ یعنی رفع تکلیف، از باب لطف خداوند بر بندگان است. بنابراین، در صورتی تکلیف حرجی ساقط می‌شود که سقوط آن لطف بر بندگان محسوب شود. به همین سبب آنجا که تحمل سختی و مشقت لازمه حفظ حیات فرد یا جامعه بوده، و یا برای تعدیل نفس و کسب کمالات ضروری باشد (مانند مثال قبل)، رفع آن با امتنان توأم نیست. در نتیجه، تکلیف توأم با چنین مشقتی به موجب قاعده ساقط نمی‌شود. یکی از نتایج مهم امتنانی بودن قاعده آن است که هرگاه سقوط تکلیف مستلزم ایجاد عسر و حرج یا ضرر برای دیگری باشد، قاعده مذکور بی‌اثر می‌گردد. (موسوی، 1380 ش، صص 40 و 41 و 42)

این قاعده در جهت رفع عسر و حرج ناشی از کاهش زاد و ولد در دو جنبه فردی و اجتماعی به کمک می‌آید. عدم تمایل خانواده‌ها به فرزندآوری علاوه بر عسر و حرج افراد، موجب عسر و حرج جامعه است؛ زیرا با کاهش میزان زاد و ولد، جمعیت کشور به پیری می‌انجامد. پیری جمعیت پیامدهای منفی اجتماعی، فرهنگی، و اقتصادی بسیاری از قبیل کاهش نیروی کار فعال و رکود تولید، افزایش هزینه‌های بهداشتی-درمانی و جایگزینی نیروی کار فعال به وسیله مهاجرپذیری به دنبال دارد. از سوی دیگر جامعه سالمند، جامعه‌ای سست و بی‌تحرک، بدون اراده و بی‌نشاطی است که نیرو، ابتکار و امنیت لازم را برای حفظ موجودیت خود، تدبیر بهتر امور و رسیدن به اهداف والا ندارد. با توجه به این پیامدها، گراف نیست که گفته شود چنین جامعه‌ای محکوم به فناست، چون مورد خواست و طمع دشمنان است. از سوی دیگر، مساله باروری با توجه به شرایط حاکم که نرخ زاد و ولد با کاهش زیاد

مواجهه است، گرچه در برخی موارد با حرج مالی همراه است اما رفع چنین حرجی خطراتی جدی برای حیات اجتماعی جامعه اسلامی در پی دارد. از این رو، رفع چنین حرجی موجب امتنان نیست بلکه با کاهش جمعیت نیروی انسانی فعال و کارآمد، حرجی بالاتر فرض می‌شود که باید برای رفع آن کوشید و بر اساس آن تدابیر خانوادگی و قانونی اتخاذ کرد.

ضرورت حفظ نظام:

حفظ نظام گاهی در برابر کفار و گاهی به معنای حفظ حکومت و نظام سیاسی جمهوری اسلامی مطرح می‌شود. این دو معنا از نظام، در محاورات معاصر بیشتر به‌کار می‌روند. معنای سوم از نظام، که در فقه غالباً به این معنا به کار برده می‌شود، نظم و ترتیب در درون جامعه اسلامی و سامان دادن امور مردم و سازمان‌ها و نهادهای اجتماعی است. (باقی زاده؛ امیدی فرد، ۱۳۹۳، صص ۱۱۱-۱۱۳). حفظ هر يك از خرده‌نظام‌ها در درون جامعه، به حفظ نظام عام و فراگیر منتهی می‌شود و در نهایت، منجر به حفظ نظام اسلام خواهد شد. (افضلي اردكاني، زمستان ۸۹، ص ۱۱۱ و ۱۱۳). مقابل حفظ نظام، اختلال نظام است؛ یعنی انجام هر عملی که هماهنگی و پیوستگی یک جمعیت نظام‌مند را از میان ببرد و بی‌نظمی و پراکندگی به وجود آورد. حفظ نظام و اختلال نظام دو روی یک سکه‌اند. (باقی زاده؛ امیدی فرد، ۱۳۹۳، ص ۶۱). در موضوع تنظیم خانواده، توجه به حفظ نظام و جلوگیری از اختلال آن در دو مقوله ازدیاد و کنترل نسل ضروری است. کاهش نرخ مولید، آسیب‌هایی به دنبال دارد که باعث اختلال در نظم و اعتدال جامعه خواهد شد. وقتی نظم جامعه‌ای از دست رود، آرامش آن از بین رفته و در نتیجه، جامعه دچار تباهی و فساد می‌شود. برای جلوگیری از اختلال نظام، در مقوله ازدیاد نسل، توجه به رشد جمعیت به همراه مدیریت صحیح جمعیت جوان ضرورت دارد.

نفی سبیل:

قاعده نفی سبیل به این معناست که خداوند متعال در تشریع اسلامی، حکمی را که اجرای آن موجب تسلط و نفوذ کافران بر آحاد مسلمانان گردد، جعل نفرموده است، بنابراین هر حکمی که پیاده شدن آن مستلزم راه یافتن تسلط مدار کفار بر فرد مسلمان یا امت اسلام گردد، الهی نبوده و بنابر اقتضای این قاعده نباید به آن عمل شود؛ به عنوان مثال هرگاه انجام معامله‌ای با کفار یا در اختیار قرار گرفتن منصبی از سوی وی، مستلزم نفوذ بیگانگان بر مسلمانان گردد، انجام آن معامله و نهادن آن منصب در اختیار وی، ممنوع است، هر چند اصل این کار بدون توجه به این استلزام شرعاً جایز باشد. (علی‌دوست، ۱۳۸۳، ص ۲۳۳)

سیاست‌گذاری‌های جمعیتی چه در راستای افزایشی و چه در راستای کاهش باید با شرایط و اقتضائات کشور منطبق بوده و نباید به کاهش اقتدار، سلب امنیت و تسلط بیگانگان منجر شود. اجرای سیاست کاهش جمعیت در کشور، موجب شده نرخ باروری کم شود. نرخ باروری کم، زنگ خطری را به صدا درآورده است؛ خطری که متوجه نظام جمهوری اسلامی است و در آینده می‌تواند موجودیت نظام را نشانه گیرد؛ چراکه کاهش جمعیت مساوی است با افول اقتدار در توازنات بین‌المللی و از دست رفتن توانمندی‌ها، خدشه دار شدن امنیت و قدرت دفاعی و در نتیجه، نفوذ و تسلط بیگانگان؛ در چنین جایی، پاسداشت سربلندی و اقتدار مسلمانان با استناد به قاعده نفی سبیل، از ضروریات و واجبات بوده که این مسئولیت، هم متوجه حاکم و هم متوجه امت اسلامی است.

نتیجه‌گیری

با توجه به کاوش‌های فقهی انجام شده در حوزه تنظیم خانواده در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، در آیات مختلفی از قرآن کریم، امر از دواج و فرزندآوری مورد تشویق قرار گرفته و اگرچه آیاتی در ظاهر به معایب فرزندآوری پرداخته؛ اما درحقیقت، آسیب‌های موضوع تکثیر اولاد و راه حل آن بیان شده‌اند. همچنین، روایات در دو رویکرد به مسأله جمعیت توجه داشته‌اند. برخی روایات به تأسی از

آیات، ازدواج و فرزندآوری را مورد تشویق قرار داده، و حمل و نگهداری فرزند را دارای ثواب فراوان دانسته‌اند و برخی، در مقام پاسخ‌گویی به دغدغه ذهنی و نگرانی‌های ناشی از فقر و تنگدستی برآمده‌اند. قواعد فقهی تسلیط، نفی ضرر و ضرار، نفی عسر و حرج، نفی سبیل و ضرورت حفظ نظام نیز بر موضوع تنظیم جمعیت در خانواده مؤثر بوده‌اند. مطابق قاعده تسلیط، زوجین در گزینش تعداد فرزندان خویش مختارند. و نیز بر اساس قاعده نفی حرج، عدم تمایل به فرزندآوری به جهت عسر و حرج فردی و اجتماعی، مورد تأمل قرار می‌گیرد. علاوه بر آن، طبق قاعده نفی سبیل و حفظ نظام؛ کاهش جمعیت، آسیب‌هایی مانند اختلال در نظم، تباهی و فساد جامعه را در پی دارد. زیرا کمبود نیروی انسانی، موجب افول اقتدار و قدرت در عرصه‌های گوناگون از جمله دفاعی می‌شود و زمینه را برای نفوذ و تسلط بیگانگان فراهم خواهد کرد. همچنین بر اساس قاعده نفی ضرر و ضرار، از یک سو و لزوم اطاعت پذیری مردم از حاکمیت از سوی دیگر، حاکم اسلامی موظف است جهت دفع و رفع ضررهای ناشی از کاهش مولید در خانواده‌ها، که البته برگرفته از هراس خانواده‌ها از ضررهای معنوی و مادی افزایش جمعیت است، تدابیری حکیمانه اتخاذ نماید. بنابراین، مطابق رهنمودهای امامین انقلاب، شایسته است کشور ایران، با برخورداری از امکانات و ظرفیت‌های موجود مادی و معنوی مانند پشتوانه فقهی آن، پذیرای دویست میلیون نفر جمعیت گردد. یعنی برای رسیدن به رشد جمعیت، باید تعداد فرزندان، بیش از تعداد افراد تأمین کننده سطح جانشینی گردد. در این صورت؛ با وجود نیرو و سرمایه عظیم انسانی، وضع مطلوب محقق شده و مسیر حرکت انقلاب به سوی تمدن نوین اسلامی هموار خواهد شد. این همان معنای درست از «تنظیم نرخ باروری به بیش از سطح جانشینی» است که در سند الگو به آن اشاره شده است.

فهرست منابع

- قرآن کریم؛ ترجمه حسین انصاریان، تهران: دارالقرآن الکریم، نشر تلاوت، 1393
- نهج البلاغه؛ محمد دشتی، اسوه، قم: الهادی 1381

کتاب

1. ابن بابویه محمد بن علی، من لا یحضره الفقیه، محقق، علی اکبر غفاری، چاپ دوم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، بی‌تا
2. بروجردی، حسن، جامع احادیث الشیعه، المؤلف: الحاج الشیخ إسماعیل المعزی الملایری، چاپ اول، جلد 21، الناشر: المؤلف، قم: نشر الصحف، 1373 هـ ش
3. بحرانی، عبد الله بن نور الله، عوالم العلوم و المعارف و الأحوال من الآیات و الأخبار و الأقوال: فی احوال سیده النساء فاطمه الزهراء {، قم مؤسسه الإمام المهدی، حبل المتین 1436ق
4. حر عاملی، محمد، وسائل الشیعه، چاپ اول، مؤسسه آل البیت]، لإحياء التراث - قم، 1409 ق
5. الحسینی الشیرازی، السید محمد، الفقه، القواعد الفقهیه، چاپ: اول، جلد 1، بی‌جا، مرکز الثقافی الحسینی 1414 ق

6. سیفی مازندرانی، علی اکبر، مبانی الفقه الفعّال فی القواعد الفقہیة الأساسية، چاپ اول، قم: جامعه مدرسین حوزه علمیه دفتر انتشارات اسلامی، 1425 هـ ق
7. مصطفوی، محمد کاظم، القواعد: مائة قاعدة فقہیة معنی و مدرکا و موردا، مؤسسة النشر الإسلامي التابعة لجماعة المدرسين، قم، چاپ چهارم، ج 1، تاریخ 1421 ق
8. صدوق، محمد بن علی، التوحید، انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه قم قم 1398 هـ ق چاپ اول
9. صدوق، عیون اخبار الرضا علیه السلام، گردآورنده: لاجوردی، مهدی، جلد 2، تهران: جهان، بدون تاریخ، ص 101
10. طوسی، محمد بن حسن، الأمالی، محقق/مصحح: مؤسسه البعثه، چاپ اول، ناشر قم: دارالثقافه، سال 1414 ق
11. کلینی، محمد بن یعقوب کلینی، الکافی، چاپ چهارم، جلد 6، تهران: دار الکتب الإسلامية؛ 1407 ق
12. مجلسی، محمدباقر بن محمدتقی، بحار الأنوار، چاپ دوم، دار إحياء التراث العربی، بیروت، 1403 هـ ق
13. مکارم شیرازی ناصر، قاعده لاضرر، ترجمه القواعد الفقہیة، چاپ: اول، قم: امام علی بن ابی طالب، سال 1390 هـ ش
14. نوری الطبرسی، حسین بن محمدتقی، مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل بیروت: مؤسسة آل البيت. لإحياء التراث الإسلامي، ج 15، 1408 ق
15. یزدی محقق داماد مصطفی، قواعد فقه، چاپ دوازدهم، جلد اول، تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، 1406 هـ ق

پایان نامه ها

16. حاجی هادی، منیره، بررسی فقهی حقوقی تنظیم جمعیت؛ با تأکید بر مسائل روز، دانشکده علوم انسانی گروه فقه و حقوق اسلامی، کارشناسی ارشد، 1393
17. محمدباقر ناصر الدین، کنترل جمعیت و تنظیم خانواده از دیدگاه اسلام، مدرسه عالی امام خمینی "رحمة الله"، قم، کارشناسی ارشد، 1385

مقالات

18. باقی زاده، محمد جواد؛ امیدی فرد، عبدالله، ضرورت حفظ نظام و منع اختلال آن در فقه امامیه، نشریه شیعه شناسی، پاییز 1393 - شماره 47
19. شوبکلانی، مسلم، واکاوی مقوله فرزندآوری از دیدگاه آیات و روایات، نشریه پیام، پاییز 1395، ش 121 و 122، ص 65
20. عدنانی، محمد، قاعده فقهی لا ضرر و کاربرد آن در فقه پزشکی، نشریه پژوهش نامه میان رشته ای فقهی 1392، ش 3
21. علایی نوین، فروزان، آل رسول، سوسن، باز پژوهی رویکردهای فقهی در مباحث کنترل جمعیت و تنظیم خانواده، فصل نامه پژوهش های فقه و حقوق اسلامی، ش 38، سال 1393
22. علی دوست، ابوالقاسم، قاعده نفی سبیل، نشریه مقالات و بررسی ها سال 1383، ش 85
23. غلامرضا جمشیدی ها سعید نریمانی پیمان عبدی، بررسی آرا و اندیشه های جمعی امام خمینی (رحمة الله علیه) و مقام معظم رهبری 1394 سال نهم، ش 84

24. کاظمی، ابوالفضل؛ شاممرادی، سیده فاطمه؛ مهدوی، ملیحه سادات، آثار فرزندآوری با تأکید آیات و روایات در سبک زندگی اسلامی، نشریه سبک زندگی دینی، پاییز 1393، سال اول، پیش شماره 1
25. ملک افصلی اردکانی، محسن؛ هاشمی، محمد علی، مبانی فقهی سیاست‌های جمعیتی جمهوری اسلامی ایران «با تأکید بر اندیشه‌های مقام معظم رهبری»، نشریه حکومت اسلامی، 1394، ش 76
26. موسوی، ابراهیم، قاعده نفی عسر و حرج، نشریه حقوقی دادگستری 1380، ش 34
- سایت‌ها
27. حیدری احمد، غبیشاوی علی، فرزندآوری در آئینه روایات اسلامی، پایگاه اطلاع رسانی دفتر آیت الله مکارم شیرازی؛ تاریخ انتشار 1397/12/14، (تاریخ مراجعه 1400/4/23) <http://www.makarem.ir>
28. دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای، تاریخ مراجعه 1401/04/5، [Khamenei.ir](http://www.khamenei.ir)
29. خبرگزاری تسنیم، کاهش «نرخ باروری» جمعیت کشور به ۱.۶ فرزند، ۱۸ آبان ۱۳۹۹، <https://www.tasnimnews.com>
30. سیناپرس، اخبار علمی ایران و جهان، تنظیم نرخ باروری بیش از سطح جانشینی در الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، فرگل غفاری، تاریخ مراجعه 1401/10/8، <https://sinapress.ir>
31. خبرگزاری دانشجویان ایران «ایسنا»، متن کامل الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت www.isna.ir، 1397/7/22